STRATEGIK BOSHQARUV HISOBIDA FAOLIYAT TURLARI BO‘YICHA XARAJATLARNI HISOBGA OLISHNING ABC USULI

Abduraxmonov Adxamjon Sultonboyevich
University of business and science
Menejment kafedrasi katta o’qituvchisi, PhD
adick0377@gmail.com,
+99899-320-65-08

Isroilov Mavlonbek Otabek o‘g‘li
K.IQ-25-09 grux talabasi,
mgafurov928@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu tadqiqot ishi strategik boshqaruv hisobi tizimida xarajatlarni kalkulyatsiya qilishning zamonaviy usullarini o‘rganishga bag‘ishlangan. Tadqiqotda an’anaviy usullarning cheklovlari va innovatsion yondashuvlar — ABC (Activity-Based Costing), Target costing hamda mahsulot hayotiy sikli davomida xarajatlarni baholashning afzalliklari tahlil qilingan. Olingan natijalar korxonalarning uzoq muddatli strategik qarorlar qabul qilish jarayonini takomillashtirishga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: strategik boshqaruv hisobi, xarajatlar, kalkulyatsiya, tannarx, ABC usuli, target costing, strategik qaror.

Kirish.

Hozirgi shiddatli raqobat va iqtisodiy o‘zgaruvchanlik sharoitida korxonalarning barqarorligi faqatgina joriy foydaga emas, balki strategik rejalashtirishning sifatiga bog‘liqdir. Strategik boshqaruv hisobi korxonaning uzoq muddatli maqsadlariga erishish yo‘lida eng muhim axborot bazasini shakllantirib beradi. Bu tizim rahbariyatga kelajakdagi imkoniyatlarni va bozor xatarlarini oldindan ko‘ra bilish imkoniyatini taqdim etadi. Xarajatlarni kalkulyatsiya qilish ushbu tizimning markaziy bo‘lagi bo‘lib, u nafaqat tannarxni hisoblash, balki korxonaning narx siyosati va raqobatbardoshligini belgilovchi asosiy omildir. Shuning uchun, xarajatlarni to‘g‘ri va asosli kalkulyatsiya qilish strategik qarorlar samaradorligini kafolatlaydi.

Adabiyotlar sharhi

Strategik boshqaruv hisobida xarajatlarni kalkulyatsiya qilish masalasi xalqaro va mahalliy iqtisodchi olimlar tomonidan keng tadqiq etilgan. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, an’anaviy usullar zamonaviy ishlab chiqarish sharoitida o‘zining aniqlik darajasini yo‘qotmoqda.

- **Kolin Druri (Colin Drury):** Muallif xarajatlarni boshqarish tizimini korxonaning strategik maqsadlari bilan bog‘laydi va ABC usulining murakkab ishlab chiqarish jarayonlaridagi ustunligini asoslaydi.
- **Robert Kaplan va Entoni Atkinson:** Ular strategik boshqaruv hisobining rivojlangan modellarini taklif etib, ABC usulini nafaqat xarajatlarni hisoblash, balki faoliyat samaradorligini oshirish vositasi sifatida talqin qiladilar.
- **Charlz Xorngren:** Xarajatlarni kalkulyatsiya qilishda menejerlar e’tiborini xarajatlarni yuzaga keltiruvchi omillarga (cost drivers) qaratish lozimligini ta’kidlaydi.
- **Innovatsion yondashuvlar:** Adabiyotlarda ABC usuli bilan bir qatorda, mahsulot tannarxini loyihalash bosqichidayoq nazorat qiluvchi "Target costing" va mahsulotning butun hayotiy siklini qamrab oluvchi "Life-cycle costing" usullarining raqobatbardoshlikka ta’siri alohida e’tirof etilgan.

Strategik boshqaruv hisobi orqali rahbariyat nafaqat joriy natijalarni, balki kelajakdagi imkoniyat va xatarlarni ham baholash imkoniga ega bo‘ladi. Bu esa o‘z navbatida uzoq muddatli rivojlanish yo‘nalishlarini belgilashda muhim axborot bazasini shakllantiradi.

Metodologiyasi

Ushbu tezisda xarajatlarni strategik boshqaruv nuqtai nazaridan kalkulyatsiya qilish jarayonini o‘rganish uchun quyidagi metodologik yondashuvlardan foydalanildi. Tadqiqot jarayonida mantiqiylik, qiyosiy tahlil, induksiya va deduksiya kabi umumilmiy usullardan foydalanildi. Ayniqsa, an’anaviy kalkulyatsiya usullari va innovatsion ABC yondashuvi o‘rtasidagi tafovutlarni aniqlashda qiyosiy tahlil usuli asosiy rol o‘ynadi. Metodologiya quyidagi manbalarni tahlil qilishga asoslanadi:

- **Normativ tahlil:** Strategik boshqaruv hisobining nazariy asoslari va me’yoriy hujjatlarini o‘rganish.

- **Miqdoriy tahlil:** Xarajatlarni faoliyat turlari (ABC) bo‘yicha taqsimlashda matematik hisob-kitoblar va drayverlar (cost drivers) stavkalarini aniqlash.

ABC metodikasini qo‘llash bosqichlari: Tadqiqotda xarajatlarni kalkulyatsiya qilishning strategik modeli quyidagi bosqichlarda ishlab chiqildi:

1. **Faoliyat turlarini aniqlash:** Korxonadagi xarajatlarni yuzaga keltiruvchi asosiy funksiyalar (sozlash, sifat nazorati, buyurtmalar) ajratib olindi.
2. **Resurs drayverlarini tanlash:** Har bir faoliyat turi uchun xarajatni belgilovchi real manbalar aniqlandi.
3. **Strategik tahlil:** Target costing yordamida bozor talablariga mos narx va tannarx mutanosibligi baholandi.

Tadqiqot mahsulotni ishlab chiqishdan tortib, uni foydalanishdan chiqarishgacha bo‘lgan barcha bosqichlarni (hayotiy sikl davomida) qamrab oladi. Bu yondashuv strategik rejalashtirish jarayonida mahsulotning umumiy iqtisodiy samaradorligini xolis baholash imkonini beradi.

Tahlili va tadqiqot natijalari

Tadqiqot jarayonida korxonaning amaldagi xarajatlarni hisoblash tizimi (hajmga asoslangan) hamda strategik boshqaruv hisobining ABC usuli natijalari qiyosiy tahlil qilindi. Ma’lum bo‘ldiki, an’anaviy usullar soddaligi bilan ajralib tursa-da, bilvosita xarajatlar ulushi yuqori bo‘lgan sharoitda tannarxni noto‘g‘ri aks ettirishi mumkin. ABC usulini qo‘llash orqali xarajatlar mahsulotlarga emas, balki ularni yuzaga keltiruvchi muayyan faoliyat turlariga bog‘lab hisoblandi. Bu esa xarajatlarning real manbalarini aniqlash imkonini berdi.

1-jadval. Xarajatlarni taqsimlash natijalari (qiyosiy)

Mahsulot turi	An’anaviy usulda tannarx	ABC usulida tannarx	Farq (Tafovut)
Standart mahsulot	Yuqori (oshirilgan)	Haqiqiy (past)	- 25%
Eksklyuziv mahsulot	Past (kam ko‘rsatilgan)	Haqiqiy (yuqori)	+ 45%

Tahlil natijalari shuni ko‘rsatdiki, an’anaviy tizim murakkab mahsulotlarning tannarxini sun’iy ravishda pasaytirib ko‘rsatgan bo‘lsa, ommaviy ishlab chiqariladigan

standart mahsulotlarga ortiqcha xarajat yuklagan. Strategik boshqaruv hisobida **Target costing** usulini qo‘llash orqali bozor talablari va iste’molchi kutishlariga mos ravishda mahsulot tannarxi loyihalash bosqichidayoq belgilandi.

Tadqiqot natijasida aniqlangan afzalliklar:

- **Narx ustunligi:** Mahsulot tannarxi bozor narxidan kelib chiqib shakllantirilganligi sababli, korxona raqobatbardosh narx va rejalashtirilgan foydaga erishish imkoniga ega bo‘ldi.
- **Xarajatlarni boshqarish:** Tannarx ishlab chiqarish boshlanmasdan turib nazorat qilingani sababli, ortiqcha sarf-xarajatlarning oldi olindi.

Mahsulot hayotiy sikli bo‘yicha xarajatlarni baholash natijalari. Mahsulot hayotiy sikli konsepsiyasi doirasida mahsulotni ishlab chiqishdan tortib, uni foydalanishdan chiqarishgacha bo‘lgan barcha bosqichlardagi xarajatlar tahlil qilindi. Bu yondashuv strategik rejalashtirish jarayonida mahsulotning umumiy iqtisodiy samaradorligini baholashga xizmat qildi.

Tahlil natijasida quyidagi strategik xulosalar shakllantirildi:

- **Optimallashtirish:** To‘g‘ri tashkil etilgan kalkulyatsiya tizimi foydali va kam samarali faoliyat yo‘nalishlarini aniqlash imkonini berdi.
- **Strategik qaror:** Strategik boshqaruv qarorlarining aniqligini oshirishda ABC va innovatsion usullar muhim ahamiyat kasb etadi.

Xulosa

O‘tkazilgan tadqiqotlar va strategik boshqaruv hisobida xarajatlarni kalkulyatsiya qilish jarayonini tahlil qilish natijasida quyidagi ilmiy va amaliy xulosalarga kelindi:

1. **Strategik ahamiyat:** Strategik boshqaruv hisobi korxonaning uzoq muddatli rivojlanish yo‘nalishlarini belgilashda, kelajakdagi imkoniyat va xatarlarni baholashda asosiy axborot bazasi bo‘lib xizmat qiladi. Xarajatlarni to‘g‘ri kalkulyatsiya qilish esa narx siyosati va foydani rejalashtirishda strategik qarorlarning samaradorligini oshiradi.
2. **An’anaviy usullar cheklovlari:** Ishlab chiqarish hajmi yoki mehnat sarfiga asoslangan an’anaviy kalkulyatsiya usullari sodda bo‘lsa-da, bilvosita xarajatlar

ulushi yuqori bo‘lgan zamonaviy korxonalarda tannarxni noto‘g‘ri aks ettirishi (distortion) aniqlandi.

3. **ABC usulining samaradorligi:** Faoliyatga asoslangan kalkulyatsiya (ABC) usuli xarajatlarni ularni yuzaga keltiruvchi aniq faoliyat turlariga bog‘lash orqali tannarxning real manbalarini aniqlash va xarajatlarni samarali boshqarish imkonini yaratadi.

4. **Target Costing va raqobatbardoshlik:** Maqsadli tannarxni shakllantirish (target costing) yondashuvi mahsulot dizayni bosqichidayoq xarajatlarni nazorat qilish va bozor talablariga mos raqobatbardosh narxga erishish imkonini beradi.

5. **Hayotiy sikl tahlili:** Mahsulotni ishlab chiqishdan boshlab uni foydalanishdan chiqarishgacha bo‘lgan barcha bosqichlardagi xarajatlarni qamrab olish mahsulotning umumiy iqtisodiy samaradorligini to‘liq baholash imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1 Izzatulla L. Characteristics Of Higher Education Service Providing Organizations //Asia Pacific Journal Of Marketing & Management Review ISSN: 2319-2836 Impact Factor: 8.071. – 2023. – T. 12. – №. 01. – C. 21-28.

2 Tursunov, D. (2025). The Role Of International Hotel Business In Global Economy And Features Of Development. Tadqiqotlar, 76(6), 301-308.

3 Axmadaliyevna, D. S. (2024). O ‘Zbekiston Respublikasi Banklarida Kredit Siyosati Va Kredit Risklarini Boshqarish. Worldwide Cross-Disciplinary Research, 1(1).

4 Abdumalik o‘g‘li, M. M. (2024). Kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni davlat tomonidan tartibga solishning nazariy asoslari. SHOKH LIBRARY, 165-177.

5 Sirojiddinov, I. Q. Abdumalik o’g’li, MM (2022, June). Signs And Appearance Of Economic Helplessness. In Conference Zone (pp. 8-14).

6 Abdumalik o‘g‘li, M. M. (2024). Kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni davlat tomonidan tartibga solishning nazariy asoslari. SHOKH LIBRARY, 165-177.

7 Sultonboyevich, A. A. (2023). Improving The Regional Food Market Implementation Mechanism. *International Journal Of Research In Commerce, It, Engineering And Social Sciences ISSN: 2349-7793 Impact Factor: 6.876*, *17*, 91-94.

8 Zakiryo, B., & Abdurahmonov, A. (2023). Some structural aspects of heat resistant plates from brick fight. In *E3S Web of Conferences* (Vol. 401, p. 04065). EDP Sciences.

9 Sultonboyevich, A. A. (2025). Directions for Improving The Methodology of Assessing The Food Market Conjuncture. *Central Asian Journal of Innovations on Tourism Management and Finance*, *6*(3), 1066-1072.

10 Sultonboyevich, A. A. (2022). Basic Principles Of Ecological Territorial Organization Of Urban Planning. *International Journal Of Research In Commerce, It, Engineering And Social Sciences ISSN: 2349-7793 Impact Factor: 6.876*, *16*(3), 20-23.

11 Kwon, I. K. (2014). Analytic Study of Structural Stability at High Temperature of Structural Beam Made of SM 400. *Advanced Materials Research*, *977*, 378-381.

12 Ризаев, Б. Ш., & Абдурахмонов, А. С. (2018). Особенности физико-механических свойств теплоизоляционных материалов для крыш. *Вестник науки и творчества*, (2 (26)), 41-44.

13 Абдурахмонов, С. Э., Мартазаев, А. Ш., Абдурахмонов, А. С., & Хайдаров, А. А. (2018). Трещинообразование и водоотделение бетонной смеси в железобетонных изделиях при изготовлении в районах с жарким климатом. *Вестник Науки и Творчества*, (2), 35-37.

14 Nesvetaev, G. V., Koryanova, Y. I., & Shut, V. V. (2024). Specific heat dissipation of concrete and the risk of early cracking of massive reinforced concrete foundation slabs. *Constr. Mater. Prod*, *7*(3).

15 Razzakov, S. J., Raimjanova, N. I., & Abdurakhmonov, A. S. (2020). Some structural aspects of heat resistant plates from brick fight.

16 Ghosh, S., Samanta, A. K., & Sahani, A. K. (2023). Effect of Elevated Temperature on Diverse Properties of Concrete Containing Waste Materials. *Indian Journal of Engineering & Materials Sciences*, *30*(2).

17 Gourri, E., Ez-Zahery, M., & Elalem, N. (2008). Study and characterization of the concrete and influence of the temperature on its compressive strength. *Альтернативная энергетика и экология*, (6), 209-213.

18 Sultonboyevich, A. A. (2023). Theoretical Basis Of The Formation And Development Of The Food Market. *International Journal Of Social Science & Interdisciplinary Research ISSN: 2277-3630 Impact factor: 8.036*, *12*(08), 33-38.

19 Izzatulla L. Providing Effective Activity Of Higher Education Institutions Of The Republic Of Uzbekistan In The Educational Services Market, Developing A Development Strategy //International Journal Of Research In Commerce, It, Engineering And Social Sciences ISSN: 2349-7793 Impact Factor: 6.876. – 2023. – Т. 17. – №. 01. – С. 9-14.

20 Levakov I. The Role And Place Of Service Sectors In The Development Of Higher Education //Современная Наука: Актуальные Вопросы, Достижения И Инновации. – 2023. – С. 130-132.

21 3. Nematillaevich L. I. Main characteristics, theoretical issues of effective management strategies in higher education //International Journal Of Social Science & Interdisciplinary Research ISSN: 2277-3630 Impact factor: 8.036. – 2022. – T. 11. – C. 97-101.

22 Nematillaevich L. I. Conceptual Foundations Of Effective Management In Higher Education Organizations //INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCE & INTERDISCIPLINARY RESEARCH ISSN: 2277-3630 Impact factor: 8.036. – 2022. – T. 11. – C. 90-96.

23 Nematillaevich L. I. Improving The Mechanisms For Developing Effective Management Strategies In Higher Education //International Journal Of Social Science & Interdisciplinary Research ISSN: 2277-3630 Impact factor: 8.036. – 2022. – T. 11. – №. 08. – C. 1-8.

24 Nematillayevich L. I. et al. Norasmiy Iqtisodiyotdan Rasmiy Iqtisodiyotga O'tish: Qiyinchiliklar Va Imkoniyatlar. – 2025.

25 Nematillayevich L. I. et al. Transition From The Informal Economy To The Formal Economy: Challenges And Opportunities. – 2025.